

دکتر محمد کلیم سهرامی

بنگلادش

آثار فارسی قرن هفتم در بنگال

هنگامیکه بنگال بدست اختیاریالدین محمد بن بختیار در سال ۱۲۰۱ میلادی (اواخر قرن ششم هجری قمری) فتح شد (۱) زبان فارسی ریشه عمیق در زمینه بنگال گرفت، در قرن هفتم هجری قمری بجز دو کتاب فارسی که از آثار یکی از بزرگترین علماء ایندوره میباشد کتابهای دیگر تاکنون بدست ما نرسیده است، نخستین شرح احوال مصنف را بطور اختصار تذکر میدهیم و پس از آن آثار فارسیش را برشته تحریر در میآوریم.

شیخ شرفالدین ابوتوأمه یکی از علماء متبحر بوده است که در پیشرفت جامعه مسلمانان در بنگال سهم بیشتری دارد، شیخ در بخارا چشم بجهان گشود و در خراسان تحصیلات خویش را فرا گرفت، او در علوم دینی، فقه، احادیث، شیمی و علوم طبیعی مهارت وافر داشت، او در اوایل عهد سلطنت سلطان غیاثالدین بلبن (۱۲۶۰ میلادی ۸۶۵۹ ق) بدلهلی وارد شد.

شاه شعیب در تألیف خود بنام «مناقب الاصفیاء» که کتابی مهم و معاصر می باشد پیرامون شیخ شرفالدین ابوتوأمه مینویسد:

«در آن دوره شهرت دانشمندی، پاکبازی و تبحر علمی مولانا اشرفالدین

(شرف‌الدین) توامه نه تنها در خطه‌های عربی هند بلکه در عرب، ایران و دیگر ممالک انتشار یافته، او در تمام علوم دسترسی کافی داشت، حتی در شیمی و علوم طبیعی، مردم دانشمند در علوم مذهبی از او مشورت می‌کردند و مردم عمومی که شامل امراء و اعیان هم می‌باشند با او علاقه بیشتری داشتند (۲).

بین تذکره‌نگاران و مورخان پیرامون تاریخ ورود مولانا شرف‌الدین ابوتوامه به سنار گاؤن اختلاف است ولی بین سال ۶۷۷-۶۸۳ ه.ق/۱۲۷۸-۱۲۸۳ م میتوان تعیین کرد (۳).

در این دوره سلطان مغیث‌الدین (ظفر فرماندار لکنوتی از سلطنت دهلی سر به طغیان بر آورد و بسال ۱۲۸۱ میلادی (۶۸۰ ه.ق) بدست سلطان غیاث‌الدین بلبن هزیمت خورد، و معزول گردید، و سپس پسر بلبن بفراخان بفرمانداری بنگال مأمور شد.

شیخ شرف‌الدین ابوتوامه در سنار گاؤن با خانواده خود اقامت پذیرفت، و به تالیفات دینی و تدریس مذهبی مشغول شد، تعداد کثیری از دانشجویان بنگال و شمال هند در محضر وی کسب علم کردند، مولانا شرف‌الدین در سنار گاؤن یک مرکز تربیتی علوم اسلامی و یک خانقاه جهت استفاده بینوایان آن دیار تأسیس کرد و در سال ۷۰۰ ه.ق/۱۳۰۰ میلادی از این جهان رحلت سفر بر بست و در سنار-گاؤن مدفون است.

مولانا شرف‌الدین ابوتوامه، صاحب تصانیف هم بود - از آثارش

(۲) اقتباس «مناقب الاصفیاء» در حاشیه مکتوبات صدی - ص ۳۳۹

(۳) تاریخ اجتماعی بنگال، ص ۷۰

«مقامات» مهمترین میباشد که درباره موضوع تصوف در بنگال در اواخر قرن هفتم هجری قمری تألیف گردیده است، کتاب مزبور در شبه قاره هند و پاکستان و بنگله دیش دارای شهرت چشم گیر بود، و در حلقه علماء و صوفیه از لحاظ موضوع اهمیتی پر ارزش داشت.

اطلاع بیشتری پیرامون «مقامات» در دست نیست، زیرا که نسخه های خطی و چاپی این کتاب در حال حاضر در هیچ کتابخانه ای پیدا نیست، البته از مکتوب که در زیر نقل میشود و در یک مجموعه خطی بنام «ترس الآئین الملکی» (۴) محفوظ مانده اطلاهی برای طلب نسخه مقامات و رسیدگی بآن بدست میدهد.

(۱) مکتوب ۳۴:- «این مکتوب بجانب ملك الامرا السادات ناصر الحق و الدین مقطع لاهور از برای طلب نسخه مقامات (مولانا استاذ العلم شرف الدین توامه علیه الرحمه) در قلم آمد».

(۲) مکتوب ۳۵:- «این مکتوب نیز بجانب سید السادات ناصر الحق و الدین بعد رسیدن نسخه مقامات در قلم آید».

کتاب دیگر از آثار فارسی قرن هفتم در بنگال که اسمش «نام حق» است اثر یکی از مریدان مولانا شرف الدین ابوتوامه میباشد که دارای صد و هشتاد بیت و دو باب است، علاوه ازین در آغاز کتاب سه باب مربوط به حمد و لغت و دیباچه مؤلف و در آخر کتاب «خاتمه» نیز شامل است که در آن تاریخ تدوین کتاب را مؤلف برشته نظم در آورده است، کتاب مزبور مختصریست و مشتمل بر ۱۸ صفحات میباشد، این کتاب نخستین بار در بمبئی بسال ۱۸۸۵ میلادی (۱۳۰۳ ق.ه) بار دوم در کانپور بسال ۱۹۱۳ میلادی (۱۳۳۲ ق.ه) بچاپ رسید.

(۴) نسخه خطی ترسل الآئین الملکی - انجمن آسیائی بنگال، برگ ۱۱

متأسفانه در کتاب مزبور نام مؤلف ذکر نشده، بنابراین نمیتوان گفت که مؤلف کتاب که بوده است؟ طبق نوشته آقای دکتر صغیر حسن معصومی تألیف «نام حق» را بمولانا شرف الدین ابوتوامه میتوان نسبت داد (۵) ولی بعقیده نویسنده از اشعار زیرچنان برمیآید که مؤلف کتاب مزبور یکی از پیروان مولانا شرف الدین ابوتوامه میباشد که طبق اساس تعلیمات مرشد خویش این کتاب را ترتیب داده، مؤلف در آغاز کتاب مینویسد:

من بعجز قصور معترفم نی چونادان احمق و خرفم
پیش ازین گفته اند اهل سلف عذر من ضعف قد استهدف
من بقدر مجال کوشیدم فقه را برد نظم پوشیدم

در خاتمه مؤلف تاریخ تکمیل و سال تألیف کتاب مزبور را چنین توضیح

داده است:

نود و سه برفت و ششصد سال

از وفات رسول تا امسال

نیمه از جمادی الاول

بود کین نظم گشت مستکمل (۷)

قبلاً در تذکره مولانا شرف الدین ابوتوامه تذکر داده شد که ورود شیخ نامبرده به بنگال بین ۶۷۷-۶۸۳ ه. ق (۱۷۸-۱۲۸۳ میلادی) میتوان تعیین کرد، بنابراین چنین استنباط میشود که کتاب مزبور در بنگال ۶۹۳ ه. ق که مساوی است به ۱۲۹۳ میلادی تألیف گردیده است.

(۵) مجله فرهنگ اسلامی (حیدرآباد، دکن) مجلد ۲۷، شماره یک، ص ۱۱

(۷) نام حق، ص ۱۸، چاپ کانپور.